

УДК 342.733

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-36-43>

Сучасні риси порушення конституційного права дитини на освіту в Україні

Долянська І.М.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (093) -75-831-04, e-mail: DolianovskaIM@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0002-1606-7096*

Modern features of violation of the child's constitutional right to education in Ukraine

Dolianovska I.M.

*Ph.D. in Law, Associate Professor of Department of the state legal disciplines,
“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (093) -75-831-04, e-mail: DolianovskaIM@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0002-1606-7096*

Анотація. Освіта – це один з найдавніших соціальних інститутів, який спроможний відтворювати й передавати знання, уміння, навички, готувати нові покоління до життя, готувати підростаюче покоління до вирішення економічних, соціальних, культурних проблем, що стоять перед людством. У сучасному світі освіта – складне і багатоманітне суспільне явище, сфера передачі, освоєння і перероблення знань і соціального досвіду і є основою розвитку нації. Саме тому забезпечення державою права на освіту має особливу суспільну роль. Право людини на освіту відносять до культурних прав людини, які за своєю суттю є мірою духовності, що гарантує особі держава, а за змістом – межею можливої дозволеної поведінки чи діяльності особи у культурній сфері. Право людини на освіту – одне з основних людських прав у цивілізованому суспільстві: воно є важливим не тільки для окремої особи, а й для сімей, громади, усього суспільства та держави в цілому. Право дитини на освіту відіграє важливу роль у формуванні суспільства. Діти – майбутнє України. Їм обов'язково доведеться брати участь у діяльності та розвитку держави. Освічені діти сьогодні – запорука успішної країни завтра. Тому соціальна та правова підтримка дитинства є пріоритетним напрямом у досягненні поставлених державою цілей. Право на освіту є основоположним соціально-культурним правом, що забезпечує стабільний розвиток молодого покоління. Всебічний розвиток дитини, як члена суспільства повністю залежить від можливості повною мірою реалізовувати свої права. Якісна початкова освіта надає дітям рівні вихідні шанси і дозволяє досягнути успіху на наступних етапах навчання. Вони мають право на повноцінну освіту з раннього віку. Основою реалізації прав дітей на освіту

є велика кількість нормативних актів як в Україні, так і у світі. У статті, крім окреслених вище питань, також досліджено сучасні риси порушення конституційного права дитини на освіту. Автор статті окремо окреслює коло дітей, реалізація права на отримання освіти у яких ускладнена соціально-політичними умовами в суспільстві.

Ключові слова: конституційне право на освіту, значення освіти для дитини, освітній рівень дитини.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 11.

Annotation. Education is one of the oldest social institutions that can reproduce and impart knowledge, skills, skills, prepare new generations for life, prepare the younger generation for solving economic, social, and cultural problems facing humanity. In the modern world, education is a complex and multifaceted social phenomenon, the sphere of transfer, development, and processing of knowledge and social experience and is the basis of the nation's development. That is why securing the state the right to education has a special social role. Human rights to education refer to cultural human rights, which in their essence are a measure of spirituality that guarantees a person a state and, in content, a limit to the possible permissible behavior or activity of a person in the cultural sphere. The human right to education is one of the fundamental human rights in a civilized society: it is important not only for the individual but also for families, the community, the whole society and the state as a whole. The right of the child to education plays an important role in shaping society. Children are the future of Ukraine. They will have to participate in the activities and development of the state. Enlightened children today are the key to a successful country tomorrow. Therefore, social and legal support for childhood is a priority in achieving the goals set by the state. The right to education is a fundamental socio-cultural right that ensures the stable development of the young generation. The comprehensive development of a child as a member of society is entirely dependent on the ability to fully exercise their rights. Quality elementary education gives children a level of initial opportunity and succeeds in the next stages of learning. They have the right to full education from an early age. The basis for the realization of children's rights to education is a large number of regulations both in Ukraine and in the world. In addition to the issues outlined above, the article also examines the contemporary features of violation of the child's constitutional right to education. The author of the article separately outlines the circle of children whose realization of the right to education in which is complicated by socio-political conditions in society.

Key words: the constitutional right of education, the meaning of education for children, educational level of the child.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 11.

Постановка проблеми

У сучасному світі значення освіти для людини не піддається сумніву. Мова йде навіть не про обов'язкову наявність свідоцтв, дипломів або сертифікатів про володіння тим або тим освітнім рівнем, хоча їх наявність апіорі підвищує статус людини. Цінність освіти полягає насамперед у тому, які практичні навички здобуваються внаслідок оволодіння певним рівнем знань, яким чином їх

найкраще застосувати і яку економічну перевагу дані навички нададуть члену суспільства. Ця економічна цінність складової освіти найактуальніша на сьогодні.

Звичайно, присутня також і особистісна цінність освіченої людини для суспільства, оскільки такі характеристики особи, як грамотність, професійна компетентність та культура будуть цінуватися в будь-якому колективі й спільноті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Детальному аналізу сучасних рис реалізації права дитини на освіту в Україні досі належної уваги не приділялося. Існуючі наукові праці з цього питання присвячені або загальним питанням щодо освіти в Україні (О. А. Павлюх, А. В. Мороз, О. С. Терзі, В. С. Русін, А. В. Дакал та інші) або проблемам реалізації даного конституційного права окремих груп дітей – неповнолітніх (Н. О. Філіпська, Н. Коломоєць, О. М. Потопахіна та інші).

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Українська держава дбає про гідні умови життєдіяльності людей. Насамперед це стосується підростаючого покоління. Конституція України гарантує охорону дитинства, отримання дітьми належної освіти, забороняє експлуатацію дітей та інше. Право дитини на освіту закріплено у ст. 3 Конституції України, де зазначено, що кожен має право на освіту і що повна загальна середня освіта є обов'язковою. Але сучасне життя в Україні мінливе, особливо в частині соціально-політичних та економічних перетворень. Тому автор особливу увагу звертає на всебічне дотримання права на отримання повноцінної освіти дітьми, в тому числі найуразливішими їх категоріями.

Формулювання цілей статті

Дослідити сучасний стан із дотриманням та реалізацією конституційного права дитини на освіту в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

На винятковому значенні освіти для життя кожного члена суспільства наголошується і в Законі України «Про освіту» (далі – ЗУ «Про освіту») [9], де зазначається, що освіта є «...основоу

інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави».

Так, мета освіти, виходячи з її складових, дає підстави розуміти, що навчатися не пізно у будь-якому віці, навіть уже маючи свідоцтва або дипломи про вищу освіту. Разом з тим, у суспільстві існує загроза реалізації права на отримання освіти самої найуразливішої групи населення – неповнолітніх громадян або дітей.

На нашу думку, до них належать:

1. Діти, які піддаються експлуатації їх праці, іншими словами, які залучаються до праці добровільно або примусово.

Щодо статистичних даних про дитячу працю, то їх можна поділити на офіційні та неофіційні. Так, за даними Державної служби України з питань праці [11], у 2017 році було виявлено 385 неповнолітніх віком від 14 до 18 років, які офіційно працювали у 169 роботодавців.

Щодо даних про неофіційну працю дітей, то останні дослідження були проведені у 2014-2015 роках Державною службою статистики України за сприяння Міжнародної програми з питань ліквідації дитячої праці (ІРЕС) та Міжнародної організації праці (МОП) [6], внаслідок чого було виявлено 264,1 тис. працюючих дітей із 607,4 тис. дітей, що брали участь в опитуванні. З них виконували небезпечну роботу 76,4 тис. дітей.

Діти, які працюють, не сприймають освіту як необхідну умову для свого майбутнього, і тому деякі з них віддають перевагу праці, як запоруці успіху в житті й можливості мати власні кошти. Це не може не позначитися на поганому відвідуванні навчального закладу та відсутності прагнення отримати якісну, належну освіту.

2. Діти, які проживають на тимчасово окупованих територіях.

За даними дослідників [5], на підконтрольній агресорові території приблизно 850 закладів освіти перейшли на навчання за російськими підручниками та програмами. Діти отримують атестати і свідоцтва невизнаних «Л/ДНР», навчання супроводжується агресивною антигуманістичною та антиукраїнською пропагандою.

Кількість дітей із тимчасово невідконтрольних територій, які навчаються дистанційно/на екстернаті, зросла більш ніж на третину. Перевантаженість педагогічного персоналу та безоплатне надання освітніх послуг знижує якість навчання і не дозволяє проводити його у повному обсязі.

3. Діти, які є внутрішньо переміщеними особами.

Знову ж таки, дослідники визначають становище з правом на освіту внутрішньо переміщених осіб стабільно складним. Як приклад, досить суперечливим є оновлений порядок вступу до ВНЗ з тимчасово окупованих територій, а надання державної цільової підтримки студентам-вимушеним переселенцям реалізується лише частково.

До вищезазначеного додаються ще й проблеми матеріального та психологічного характеру в таких дітей: складна економічна ситуація у родині (витрати на нові підручники, винаймання житла), неприйняття дитини новим шкільним колективом, інколи й педагогічним.

4. Діти, які піддаються насильству (булінгу) в школах.

Не можна не зазначити про зв'язок отримання освіти та цих ненормальних явищ, але не так давно активно обговорюваних у нашому суспільстві. Статистика з даної проблеми доволі невтішна [1]. Україна у першій десятці країн Європи за поширеністю булінгу з-поміж 11–15-річних школярів. Вона залишила

далеко позаду не лише найбільш соціально благополучні Данію чи Норвегію, але й, приміром, Угорщину та Грецію. Торік 67% українських дітей або були жертвами, або кривдниками, або свідками булінгу. Четверть із них безпосередньо зазнали цькування. 48% цих дітей нікому не розповіли про пережите.

Наслідки булінгу, звичайно, прямо не пов'язані й не порушують право на отримання освіти. Це наслідки фізичного та психологічного характеру. Але додатковим наслідком такого явища є небажання дитини йти до школи, вимушена зміна навчального закладу і звикання до нового колективу, труднощі зі сприйняттям навчального матеріалу через психічні розлади. А ось за таких обставин перешкоджання отриманню освіти є наявним.

Дослідники проблем набуття права на освіту в Україні [5] наголошують на порушенні його у дітей-представників ромської спільноти (дискримінація, ізоляція, відправлення у спеціалізовані класи) та у дітей з інвалідністю. Щодо останньої категорії, то у 2017 році кількість дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються у звичайних школах, збільшилася на 70%. Проте ситуація залишається складною для значної кількості дітей з інвалідністю. Незважаючи на запровадження концепції інклюзивної освіти, з 16395 навчальних закладів забезпечити вільний доступ у всій школі дітям з інвалідністю може лише 69.

Звичайно, є проблеми більш державного характеру, які перешкоджають у праві отримання освіти не тільки найуразливіших категорій неповнолітніх осіб, що уже нами були окреслені, так і неповнолітніх громадян загалом.

Так, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [4] основними проблемами та ризиками в отриманні освіти неповноліт-

німи і молоддю визнаються: недостатня відповідність освітніх послуг вимогам суспільства, запитам особистості, потребам ринку праці; обмеженість доступу до якісної освіти окремих категорій населення (діти, які проживають у сільській місцевості, діти з особливими освітніми потребами, обдарована учнівська молодь, діти мігрантів); відсутність цілісної системи виховання, фізичного, морального та духовного розвитку і соціалізації дітей та молоді; недостатній розвиток мережі дошкільних навчальних закладів; недостатній рівень соціально-правового захисту учасників навчально-виховного процесу, відсутність цілісної системи соціально-економічних стимулів у педагогічних і науково-педагогічних працівників, невисокий рівень заробітної плати таких працівників; розшарування суспільства за матеріальним становищем сімей; негативний вплив складної демографічної ситуації.

Відповідно до ст. 3 «Право громадян України на освіту» ЗУ «Про освіту» [9] громадяни України мають право на безоплатну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання й інших обставин, а ч.2 ст.10 встановлює такі рівні освіти: дошкільну; початкову, базову середню, профільну середню; три рівні професійно-технічної освіти; фахову передвищу освіту; початковий рівень вищої освіти, три рівні вищої освіти (бакалаврський, магістерський, освітньо-науковий/освітньо-творчий), науковий рівень вищої освіти. Положення ч.3 ст. 55 «Права та обов'язки батьків здобувачів освіти» визначає обов'язок батьків сприяти «... виконанню дитиною освітньої про-

грами та досягненню дитиною передбачених нею результатів навчання; дбати про фізичне і психічне здоров'я дитини, сприяти розвитку її здібностей, формувати навички здорового способу життя; настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства...» тощо.

ЗУ «Про освіту» та Національна стратегія розвитку освіти в Україні [4, 9] у низці положень передбачають такі шляхи забезпечення підростаючого покоління якісною та безперервною освітою: обов'язкове здобуття повної загальної середньої освіти; посилення відповідальності сім'ї, місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування за порушення прав дитини щодо обов'язковості навчання; створення умов для здобуття якісної освіти, незалежно від місця проживання; створення умов для здобуття вищої освіти дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, та дітьми-інвалідами; заборона відволікання учнів і студентів за рахунок навчального часу на роботу й здійснення заходів, не пов'язаних з процесом навчання; сприяння батьками здобуттю дітьми освіти у закладах освіти або забезпечення повноцінної домашньої освіти відповідно до вимог щодо її змісту, рівня та обсягу.

У чому ж зміст порушення такого важливого права кожної дитини, як права на отримання освіти? На наше переконання, порушуються дві складові такого права: по-перше, це освітні, а по-друге, це особистісні навички і вміння. Внаслідок порушення права на освіту дані навички неповнолітньою особою не набуваються.

В Україні існують нормативно-правові документи МОН України, які ви-

значають відповідні освітні вміння і навички дітей, залежно від їх вікової категорії. Мова йде насамперед про Державний стандарт початкової освіти [8], розроблений відповідно до пізнавальних можливостей дітей молодшого шкільного віку, який передбачає всебічний розвиток та виховання особистості через формування в учнів бажання і вміння вчитися, повноцінних мовленнєвих, читацьких, обчислювальних умінь та навичок, умінь і навичок здорового способу життя. Даний документ передбачає, що діти мають набути достатній особистий досвід культури спілкування й співпраці у різних видах діяльності, самовираження у творчих видах завдань. Державний стандарт базової і повної середньої освіти [7] містить державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Дані вимоги у Державному стандарті подано за галузевим принципом у семи освітніх галузях: мови і літератури, суспільствознавства, естетичної культури, математики, природознавства, здоров'я та фізичної культури, технології.

Крім того, в Україні розпочалося реформування Концепції загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року [3]. Однак її реформування є поступовим, і діє вона лише у частині затвердження нового стандарту початкової освіти у 2018 році, тобто поширюється лише на дітей, які у 2018 році пішли до першого класу.

На тих дітей, які вже навчаються, поширюються норми Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) від 2001 р. [2]. Середня загальноосвітня школа визнається тим основним соціальним інститутом, що реалізує мету загальної середньої освіти, робить вирішальний внесок у формування інтелекту, самосвідомості нації, забезпечення її фізичного і духовного здоров'я.

Враховуючи широкий діапазон вікових особливостей молодших школярів, у структурі початкової школи необхідно розрізняти мікроетапи: I–II класи, у яких навчаються діти 6–7 річного віку, і III–IV класи.

Освітніми результатами цього ступеня школи є повноцінні мовленнєві, читацькі, обчислювальні, фізкультурно-рухові уміння і навички, узагальнені знання про реальний світ у його зв'язках та залежностях, достатньо розвинені мислення, уява, пам'ять, сенсорні уміння, здатність до творчого самовираження, особистісно ціннісного ставлення до праці, мистецтва, здоров'я, вміння виконувати нескладні творчі завдання.

Основна школа (5–9 класи) дає базу загальну середню освіту, що є фундаментом загальноосвітньої підготовки всіх школярів, формує в них готовність до вибору і реалізації форми подальшого одержання освіти та профілю навчання. Важливого значення надається формуванню здорового способу життя, правовому й екологічному вихованню.

Старша школа (10–12 класи) є останнім етапом одержання повної загальної середньої освіти, на якому завершується формування цілісної картини світу, оволодіння способами пізнавальної і комунікативної діяльності, вміннями одержувати з різних джерел та переробляти інформацію, застосовувати знання.

Вважаємо, що визначення освітнього рівня має проводитися педагогами або психологами, яке полягає у визначенні рівня знань з того чи того предмету загальноосвітньої шкільної програми, внаслідок чого порівнюється фактичний рівень знань дитини з належним освітнім рівнем, що визначається положеннями про державні стандарти початкової загальної або базової і повної середньої освіти.

Щодо особистісних навичок та умінь дитини, то науковцями-педагога-

ми І. Андрущенко, Л. Чеховською, Н. Чибісовою та іншими [10] одногослосно сформульовано переваги освіченої особи, серед яких: уміння підійти до аналізу речей і процесів з різних позицій; уміння оперувати нагромадженими знаннями, вирішувати нові, нестандартні проблеми, завдання; розвиток наукового мислення; готовність суб'єктів соціальної дії для вирішення економічних, соціальних, культурних проблем. Педагогами також наголошується, що благо людини, становище культури та духовності в суспільстві, темпи економічного, науково-технічного, політичного і соціального прогресу саме й залежать від якості та рівня освіти.

Висновки

На завершення викладу матеріалу пропонуються заходи, які мають загальнодержавний характер і спрямовані поліпшити ситуацію з реалізацією кон-

ституційного права дитини на освіту:

- забезпечення економічних і соціальних гарантій для реалізації конституційного права на освіту кожної дитиною в Україні незалежно від місця проживання, форми здобуття освіти, належності до тієї або тієї соціальної групи (малозабезпечені, інваліди, вимушені переселенці, діти з неповних сімей тощо);

- підвищення відповідальності сім'ї за освіту і виховання дітей;

- забезпечення економічних та соціальних гарантій педагогічним, науково-педагогічним та іншим працівникам системи освіти, підвищення їх соціального статусу, престижу педагогічної професії, створення умов для професійного вдосконалення і творчості;

- обов'язкове здобуття всіма дітьми й молоддю повної загальної середньої освіти в обсягах, визначених державними стандартами загальної середньої освіти.

Література

1. Булінг у школі: чому українські діти такі жорстокі? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44425003> (дата звернення 12.11.2018)
2. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. Київ: «Педагогічна преса», 2002, № 2. 20 с.
3. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року: постанова Кабінету Міністрів від 14 груд. 2016 р. №988-р. *Урядовий кур'єр*. 2016 р. 28 грудн.
4. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: указ Президента України від 25 черв. 2013 р. № 344. *Офіційний вісник України*. 2013 р. 12 липн.
5. Право на освіту – 2017. URL: <http://helsinki.org.ua/pravo-na-osvitu-2017> (дата звернення 11.10.2018)
6. Презентація результатів дослідження «Національне обстеження дитячої праці в Україні 2014-2015 рр.». URL: <http://employers.org.ua/news/id1852> (дата звернення 11.10.2018)
7. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів від 23 лист. 2011 року. №1392. *Урядовий кур'єр*. 2011 р. 1 лют.
8. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти: постанова Кабінету Міністрів від 21 лют. 2018 року. №87. *Урядовий кур'єр*. 2018 р. 23 лют.
9. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38-39. Ст.380
10. Роль освіти і культури у формуванні людини. URL: <http://referat-ok.com.ua/kulturologiya-ta-mistectvo/rol-osviti-i-kulturi-u-formuvanni-lyudini>. (дата звернення 11.10.2018)
11. Статистична інформація щодо праці дітей за 2017 рік: *Офіційний сайт Державної служби України з питань праці*. URL: <http://dsp.gov.ua/vsesvitnii-den-borotby-z-dytiachoiu-pratseiu-vidznachaietsia-12-cheruvia/> (дата звернення 11.10.2018)

Reference

1. Buling u shkoli: chomu ukraïnski diti taki gorstoki? (2018). Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44425003> (Accessed 12 November 2018)
2. Ministry of Education and Science of Ukraine (2002), "Information bulletin of Ministry of Education and Science of Ukraine", *Pedagogichna presa*, vol. 2., 20 p.
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Concept of realization of state policy in the sphere of reforming of general secondary education "New Ukrainian School", *Uryadoviy kurier*, №246.
4. President of Ukraine (2013), The Decree of President of Ukraine "The National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021", *Ofic. visn. Ukrainy*, vol.50., S. 18.
5. Pravo na osvitu – 2017, (2017). Retrieved from: <http://helsinki.org.ua/pravo-na-osvitu-2017> (Accessed 12 November 2018)
6. The official site of the Employers of Ukraine (2016), "Prezentaciya rezultativ doslidzennya «Nacionalne obstegennya dityachoi praci v Ukraini 2014-2015 r.r.»". Retrieved from: <http://employers.org.ua/news/id1852> (Accessed 12 November 2018)
7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2011), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the State standard of basic and complete general secondary education", *Uryadovii kurier*, vol.19., 1 lyt.
8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the State standard of primary", *Uryadovii kurier*, vol.38., 23 lut.
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On education", *Vidomosti Verhovnoii Radi*, vol. 38-39, Art.380
10. Rolii osviti i kulturi u formuvanni ludini, (2016). Retrieved from: <http://referat-ok.com.ua/kulturologiya-ta-mistectvo/rol-osviti-i-kulturi-u-formuvanni-lyudini>. (Accessed 12 November 2018)
11. The official site of State Service of Ukraine on Labor (2017), "Statistichna informaciia shodo praci diteii za 2017 rik". Retrieved from: <http://dsp.gov.ua/vsesvitnii-den-borotby-z-dytiachoiu-pratseiu-vidznachaietsia-12-chervnia/> (Accessed 12 November 2018)

Стаття надійшла до редакції 07.01.2019 р.